

Istraživanje

O uključenosti osoba sa intelektualnim smetnjama u društvo
sa fokusom na interseksijsku diskriminaciju
(poseban osvrt na djevojčice i djevojke)

MSc Branka Nikočević, dipl. psiholog

#nePRIHVAĆENI

Projekat realizuje

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

Projekat finansira

Partner na projektu

O PROJEKTU #nePRIHVAĆENI

Realizuje

Finansira

Partner

Sažetak istraživanja

Ovaj izvještaj predstavlja rezultate statističke analize roditeljskog upitnika o iskustvima djece sa smetnjama u razvoju, sa posebnim fokusom na intersekcijsku diskriminaciju i položaj djevojčica i djevojaka kao i djece sa smetnjama u razvoju.

Rezultati pokazuju da se djeca sa smetnjama u razvoju suočavaju sa višestrukim preprekama u gotovo svim oblastima života. Najizraženiji problemi identifikovani su u oblasti porodice i zajednice, socijalne zaštite, digitalnog okruženja, kao i pristupa kulturnim i sportskim sadržajima.

Tabela 1. Struktura uzorka djece i mladih prema opštini

Opština	Broj učesnika	Procenat (%)
Plav	15	29.4
Berane	17	33.3
Podgorica	19	37.3
Ukupno	51	100,0

Tabela 2. Struktura uzorka roditelja prema opštini

Opština	Broj učesnika	Procenat (%)
Plav	13	23.6
Berane	19	34.5
Podgorica	23	41.8
Ukupno	55	100,0

O PROJEKTU #nePRIHVAĆENI

Realizuje

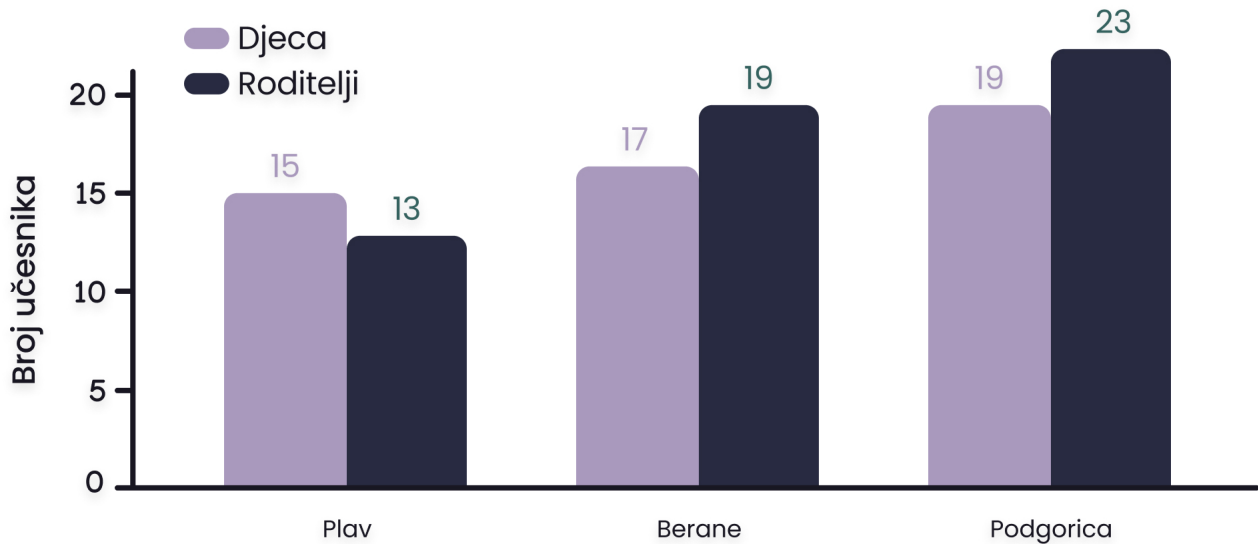

Finansira

Partner

Grafikon 1: Struktura uzorka po opštinama

Posebno značajan nalaz odnosi se na djevojčice sa smetnjama u razvoju, kod kojih roditelji statistički značajno češće prijavljuju socijalnu isključenost u odnosu na dječake. Ovaj nalaz ukazuje na potrebu za politikama koje istovremeno adresiraju invaliditet i rod.

Roditelji su kao prioritetne oblasti za unapređenje izdvojili socijalnu zaštitu, zaštitu od diskriminacije, podršku porodici i zajednici, te unapređenje zdravstvenih usluga.

KLJUČNI REZULTATI

Realizuje

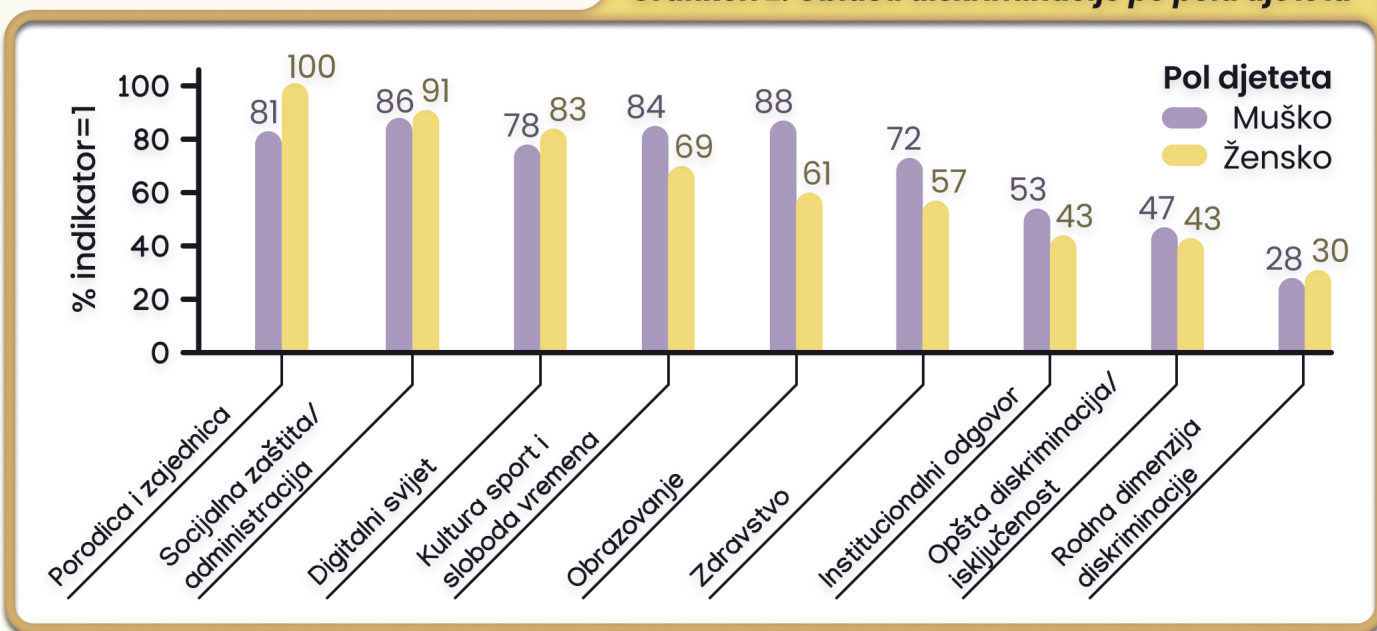
Finansira

Partner

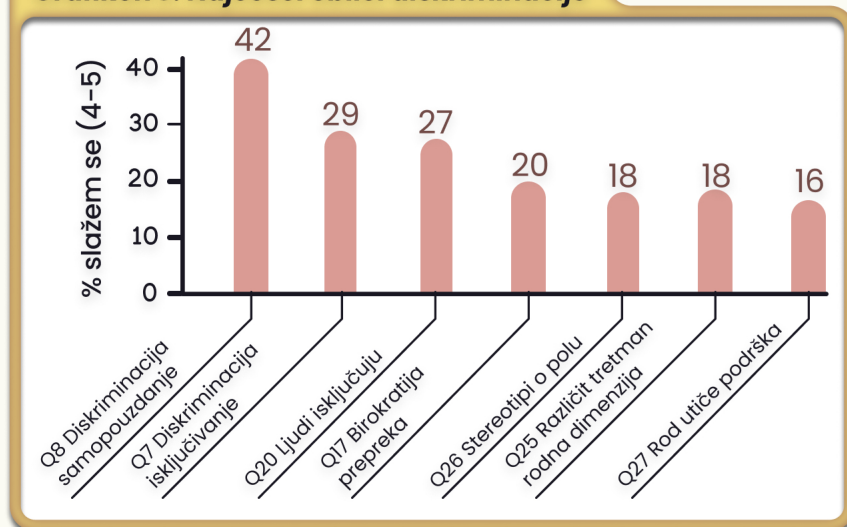
Analiza pokazuje da roditelji u velikom procentu prepoznaju prepreke i oblike diskriminacije u životu svoje djece. Diskriminacija se ne pojavljuje izolovano, već istovremeno u više oblasti.

Grafikon 2: Oblasti diskriminacije po polu djeteta

Najizraženiji problemi uočeni su u oblasti porodice i zajednice, kao i u sistemu socijalne zaštite.

Grafikon 3: Najčešći oblici diskriminacije

Grafikon „Najčešći oblici diskriminacije“ prikazuje procenat roditelja koji se slažu sa negativno formulisanim tvrdnjama o iskustvima njihove djece, čime se identifikuju **najčešći načini na koje se diskriminacija ispoljava u svakodnevnom životu djece sa smetnjama u razvoju.**

KLJUČNI REZULTATI

Realizuje

Finansira

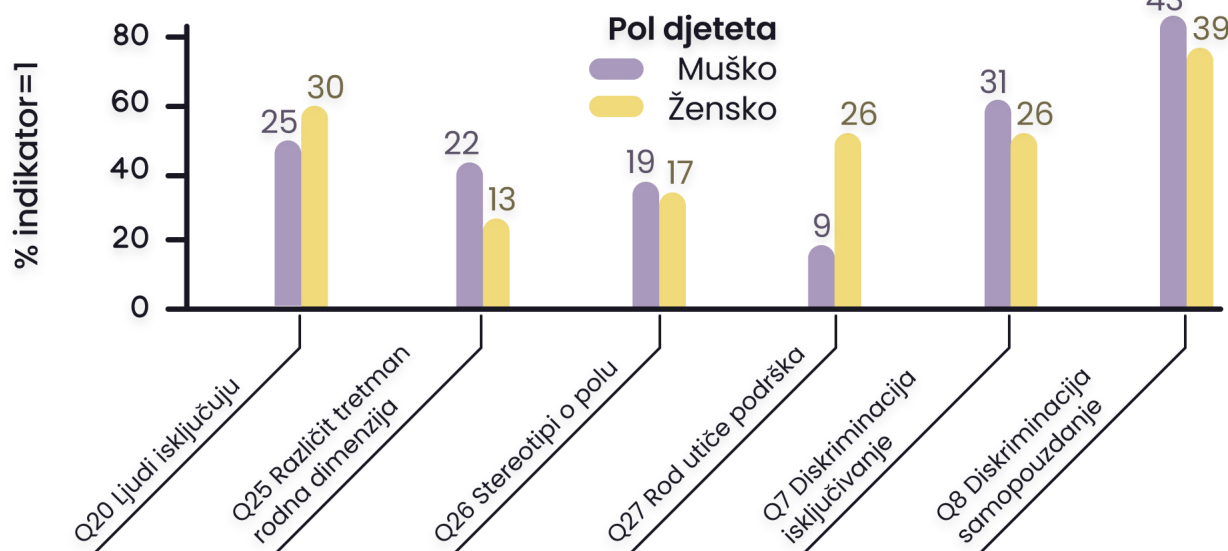
Partner

Rezultati pokazuju da roditelji diskriminaciju najčešće prepoznaju **ne kroz formalne postupke ili odluke institucija**, već kroz **njene posljedice po dijete**, prije svega kroz narušeno samopouzdanje i osjećaj isključenosti. Ovaj nalaz ukazuje da diskriminacija ima snažnu emocionalnu i socijalnu dimenziju, koja može dugoročno uticati na razvoj, dobrobit i uključenost djeteta.

Visok procenat roditelja koji navode osjećaj isključenosti i negativan uticaj na samopouzdanje djeteta ukazuje da se diskriminacija često dešava u svakodnevnim interakcijama – u porodici, među vršnjacima i u zajednici – i da je kao takva manje vidljiva, ali veoma prisutna. Iako su oblici diskriminacije vezani za rod rjeđe eksplicitno prepoznati, njihovo prisustvo u odgovorima roditelja, u kombinaciji sa drugim nalazima istraživanja, ukazuje na postojanje dodatnih rizika za djevojčice sa smetnjama u razvoju.

Gradikon 4: Najčešći oblici diskriminacije - poređenje dječaci vs djevojčice

Grafikon koji prikazuje najčešće oblike diskriminacije po polu djeteta pokazuje da roditelji djevojčica češće prepoznaju emocionalne i socijalne posljedice diskriminacije, poput narušenog samopouzdanja i osjećaja isključenosti, dok se kod dječaka nešto češće ističu drugi oblici prepreka. Ovi nalazi dodatno potvrđuju potrebu za rodno osjetljivim pristupom u politikama zaštite djece sa smetnjama u razvoju.

POSEBAN OSVRT NA DJEVOJČICE

Realizuje

Finansira

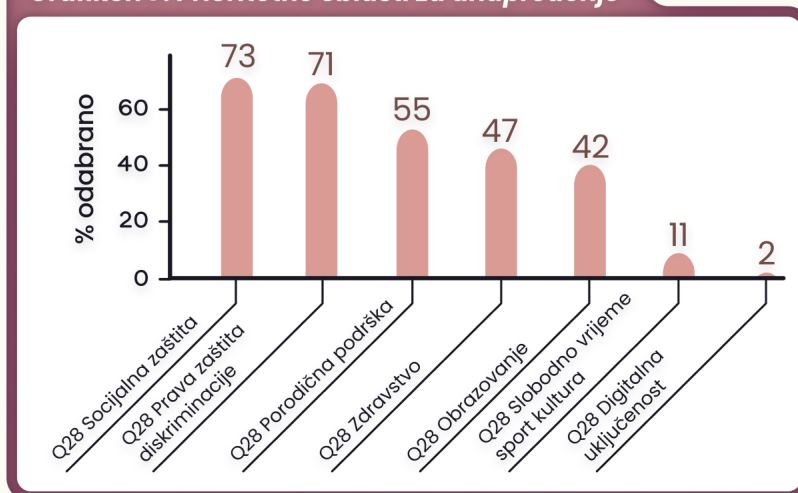

Partner

Ovaj obrazac ukazuje da se kod djevojčica najčešće prepoznaju prepreke u svakodnevnom društvenom okruženju (porodica i zajednica), kao i u ostvarivanju prava i podrške kroz sistem (socijalna zaštita/administracija). To ima praktične posljedice: povećan rizik socijalne izolacije, slabija mreža podrške i veći teret na porodicu.

Starija djeca (i posredno stariji roditelji) u ovom uzorku češće imaju prijavljene probleme u opštoj diskriminaciji/isključenosti, obrazovanju i rodnoj dimenziji. Ovo je očekivano jer se sa godinama povećava izloženost institucijama, vršnjačkim odnosima i situacijama u kojima se diskriminacija može ispoljiti.

Grafikon 5: Prioritetne oblasti za unapređenje

Pol djeteta i oblast "Porodica i zajednica": roditelji djevojčica češće prijavljuju izazove (100% u ovom uzorku) u odnosu na roditelje dječaka (~81%). Ovo ukazuje na veći rizik socijalne izolacije kod djevojčica.

Pol djeteta i oblast "Obrazovanje": roditelji dječaka češće prijavljuju izazove (~88%) nego roditelji djevojčica (~61%). Ovo može ukazivati na različite obrasce podrške ili različito prepoznavanje problema, te zahtijeva dodatnu provjeru kvalitativnim uvidom.

Pol roditelja i oblast "Zdravstvo": u ovom uzorku roditelji muškog pola češće prijavljuju prepreke u zdravstvu (~81%) u odnosu na roditelje ženskog pola (~52%). Ovo može odražavati razlike u iskustvu, očekivanjima ili obrascima korištenja usluga.

1. Ključni zaključci istraživanja

1.1. Diskriminacija djece sa smetnjama u razvoju je višedimenzionalna i kumulativna

Rezultati istraživanja pokazuju da diskriminacija djece sa smetnjama u razvoju nije ograničena na jednu oblast, već se istovremeno pojavljuje u više segmenata života: u porodici i zajednici, u sistemu socijalne zaštite, obrazovanju, zdravlju i digitalnom okruženju. Ovi obrasci ukazuju na **kumulativni efekat prepreka**, gdje se teškoće vremenom gomilaju i međusobno pojačavaju.

Posebno je značajno da starija djeca i njihovi roditelji češće prijavljuju probleme, što ukazuje da se izloženost diskriminaciji povećava sa godinama, naročito tokom školskog uzrasta i adolescencije.

1.2. Najčešći oblici diskriminacije su „tihu“ i neformalni, ali sa snažnim posljedicama

Analiza najčešćih oblika diskriminacije pokazuje da roditelji diskriminaciju najčešće prepoznaju kroz njene posljedice po dijete – naročito kroz narušeno samopouzdanje, osjećaj isključenosti i povlačenje iz društvenih aktivnosti. Ovi nalazi ukazuju da se diskriminacija često dešava u svakodnevnim interakcijama i društvenim odnosima, a ne isključivo kroz formalne odluke institucija.

Takvi oblici diskriminacije su manje vidljivi i rjeđe se prijavljuju, ali imaju dugoročne posljedice po emocionalni razvoj i socijalnu uključenost djece.

1.3. Djevojčice sa smetnjama u razvoju suočene su sa dodatnim rizicima isključenosti

Podaci jasno ukazuju da roditelji djevojčica češće prepoznaju probleme u oblasti porodice i zajednice, kao i izraženije emocionalne posljedice diskriminacije. Ovo potvrđuje postojanje **interseksijske diskriminacije**, gdje se invaliditet i rod međusobno prepliću i dodatno povećavaju rizik socijalne izolacije i nevidljivosti djevojčica.

Rodna dimenzija diskriminacije često ostaje implicitna i teže prepoznatljiva, što dodatno otežava razvoj ciljanih mjera.

1.4. Sistem socijalne zaštite i ostvarivanje prava predstavljaju ključnu prepreku za porodice

Jedan od najsnažnijih nalaza istraživanja odnosi se na sistem socijalne zaštite i administrativne procedure. Roditelji u velikoj mjeri navode birokratiju, nedostatak informacija i neujednačen kvalitet podrške kao glavne prepreke. Ovo ukazuje na potrebu za sistemskim reformama koje će roditeljima omogućiti lakši, jasniji i pravedniji pristup pravima.

2. Preporuke za javne politike i razvoj programa

2.1. Razvoj ciljanih programa socijalne uključenosti djevojčica sa smetnjama u razvoju

Preporučeni programi:

- programi vršnjačke podrške i mentorstva za djevojčice sa smetnjama u razvoju
- inkluzivni kulturni, sportski i rekreativni programi sa rodno osjetljivim pristupom
- programi osnaživanja (socijalne vještine, samopouzdanje, javna vidljivost)

2.2. Jačanje podrške porodicama kroz integrisane lokalne servise

Preporučeni programi:

- uvođenje modela case management (upravljanje slučajem) za porodice djece sa smetnjama u razvoju
- jedinstvene informativne tačke (fizičke i digitalne) za prava i usluge
- savjetodavni i psihosocijalni programi za roditelje

2.3. Pojednostavljenje i humanizacija sistema socijalne zaštite

Preporučene mjere:

- revizija administrativnih procedura i smanjenje broja potrebnih dokumenata
- standardizacija informacija i prava na nacionalnom i lokalnom nivou
- obavezna obuka zaposlenih u administraciji o intersekcijskoj diskriminaciji

2.4. Prevencija diskriminacije u zajednici i promjena društvenih stavova

Zašto: Diskriminacija se najčešće ispoljava u svakodnevnim interakcijama, a ne kroz formalne odluke.

Preporučeni programi:

- lokalne kampanje podizanja svijesti o intersekcijskoj diskriminaciji
- uključivanje medija u promociju pozitivnih primjera inkluzije
- programi rada sa vršnjacima i zajednicom

3. Završna poruka

Nalazi ovog istraživanja jasno ukazuju da unapređenje položaja djece sa smetnjama u razvoju zahtijeva **sveobuhvatan, intersekcijski i koordinisan pristup**. Posebna pažnja mora biti usmjerena na djevojčice i djevojke, čija iskustva često ostaju nevidljiva.

Ove preporuke predstavljaju osnovu za razvoj politika i programa koji neće samo reagovati na diskriminaciju, već će djelovati preventivno, jačajući inkluziju, jednakost i dostojanstvo svakog djeteta.

OPIS UZORKA DJECA SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Realizuje

Finansira

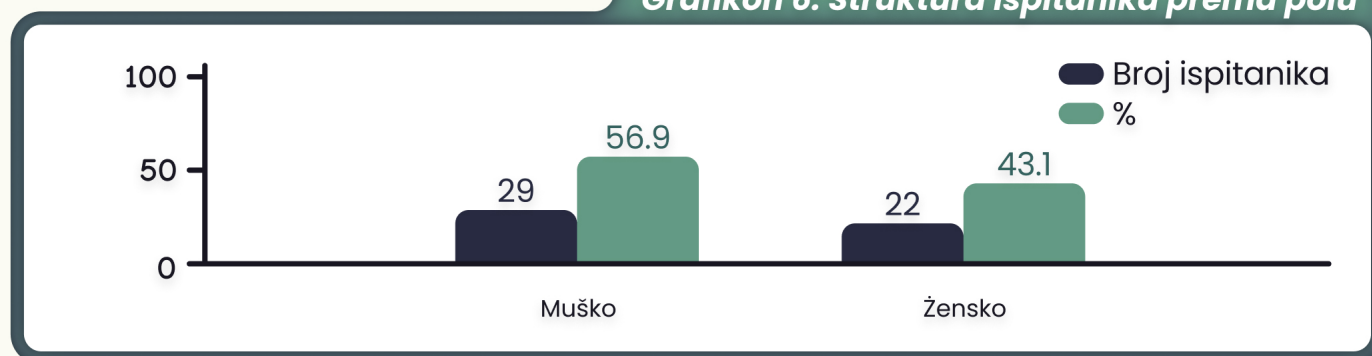
Partner

Analiza najčešćih oblika diskriminacije pokazuje da roditelji diskriminaciju najčešće prepoznaju kroz njene posljedice po dijete – naročito kroz narušeno samopouzdanje, osjećaj isključenosti i povlačenje iz društvenih aktivnosti. Ovi nalazi ukazuju da se diskriminacija često dešava u svakodnevnim interakcijama i društvenim odnosima, a ne isključivo kroz formalne odluke institucija.

Struktura ispitanika prema polu

Grafički prikaz strukture uzorka prema polu pokazuje da su u istraživanju bile nešto zastupljenije muške osobe u odnosu na ženske. Iako razlika nije izrazita, ovaj podatak je značajan za dalju interpretaciju nalaza, posebno u dijelu izvještaja koji se odnosi na rod i interseksijsku diskriminaciju.

Grafikon 6: Struktura ispitanika prema polu

Status školovanja ispitanika

Analiza obrazovnog statusa ispitanika ukazuje da značajan broj djece i mladih ne pohađa formalni obrazovni sistem ili je uključen u specijalne obrazovne programe, dok je manji dio ispitanika uključen u redovno obrazovanje. Ovakva struktura uzorka ukazuje na ograničenu uključenost djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem, što predstavlja važan kontekst za razumijevanje njihovih iskustava u oblasti obrazovanja i socijalne uključenosti.

Težina poteškoća u učenju i razumijevanju

Prema samoprocjeni ispitanika, većina djece i mladih navodi blage ili umjerene poteškoće u učenju i razumijevanju, dok manji dio procjenjuje svoje poteškoće kao teške. Ovi podaci ukazuju na heterogenost uzorka, što potvrđuje da iskustva ispitanika nijesu jednolična i da zahtijevaju diferencirane i individualizovane pristupe podrške u različitim oblastima društvenog djelovanja.

OPŠTI OSJEĆAJ I EMOCIONALNO STANJE ISPITANIKA

Realizuje

Finansira

Partner

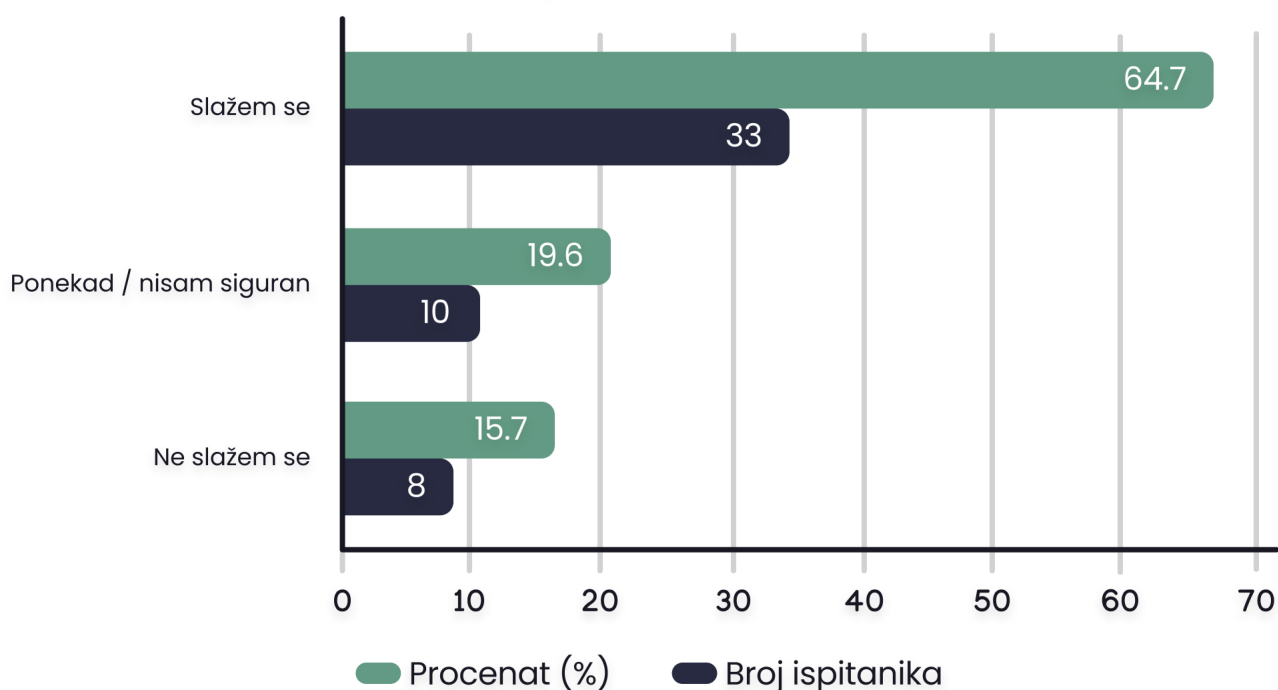
U cilju sagledavanja opšteg emocionalnog stanja djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju, analizirana su pitanja koja se odnose na zadovoljstvo svakodnevnim životom i osjećaj isključenosti povezan sa poteškoćama u razvoju. Ovi pokazatelji predstavljaju važan segment razumijevanja njihovih iskustava i kvaliteta života.

Zadovoljstvo svakodnevnim životom

Rezultati dobijeni na osnovu odgovora ispitanika pokazuju da većina djece i mladih navodi da u svom životu ima aktivnosti i sadržaje koje voli. Ovaj nalaz ukazuje na prisustvo ličnih interesovanja i pozitivnih aspekata svakodnevice, što govori u prilog očuvanim potencijalima i interesovanjima ispitanika, uprkos izazovima sa kojima se suočavaju.

Grafikon 7: Zadovoljstvo u svakodnevnom životu

U mom životu ima mnogo stvari koje volim raditi

OPŠTI OSJEĆAJ I EMOCIONALNO STANJE ISPITANIKA

Realizuje

Finansira

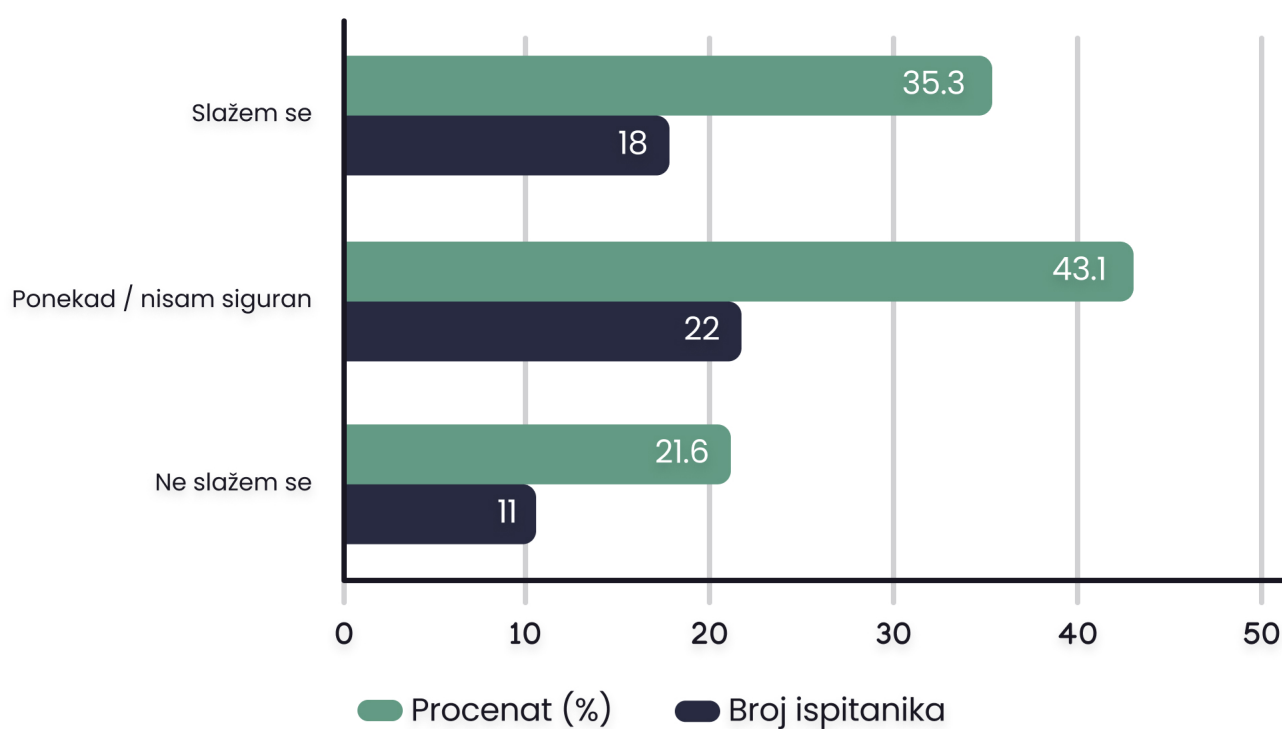
Partner

Osjećaj tuge i isključenosti

Istovremeno, rezultati ukazuju da se značajan broj ispitanika ponekad ili često osjeća tužno ili isključeno zbog svojih poteškoća. Ovaj nalaz ukazuje na postojanje emocionalnih i socijalnih posljedica koje su povezane sa iskustvima isključenosti, ograničenog učešća i nedovoljnog razumijevanja u okruženju.

Grafikon 8: Osjećaj tuge i isključenosti

Ponekad se osjećam tužno ili isključeno zbog mojih poteškoća

ZAJEDNIČKO SAGLEDAVANJE NALAZA

Realizuje

Finansira

Partner

Analiza ova dva pokazatelja ukazuje na složenost iskustava djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju. Iako većina ispitanika prepoznaje pozitivne aspekte svog života, istovremeno je prisutan izražen osjećaj povremene ili stalne isključenosti. Ovakvi nalazi ukazuju na nesklad između ličnih potencijala djece i mladih i nivoa društvene podrške i prihvatanja koji im je dostupan.

Ovi rezultati predstavljaju važan osnov za dalje razmatranje pitanja diskriminacije, socijalne uključenosti i potrebe za sistemskim mjerama podrške.

Ispitanice u ovom uzorku se ređe osećaju tužno ili isključeno, ali češće brinu o školi/učenju i, značajno, češće brinu o prijateljima/druženju, uprkos tome što se rjeđe osjećaju isključeno. To može ukazivati na kompleksnost ženskih socijalnih odnosa ili veće opterećenje očekivanjima. Njihovo učešće u školi, percepcija pomoći od strane učitelja i interakcija sa lekarima su niži nego kod dečaka. Takođe, imaju nešto manju želju za radom.

Ovo je ključna promena u razumijevanju: izgleda da su, u ovom uzorku, muški ispitanici ranjiviji u pogledu emocionalnog blagostanja i doživljavaju više isključivanja, dok djevojčice i djevojke imaju veće izazove u pogledu aktivnog učešća u obrazovanju, komunikacije sa zdravstvenim sistemom i socijalnih interakcija sa vršnjacima. Postoji i potencijalno veći teret u smislu brige o školi i prijateljstvima.

ZAJEDNIČKO SAGLEDAVANJE NALAZA

Realizuje

Finansira

Partner

Ispitanice u uzorku imaju osjećaj tuge/isključenosti i uticaj stereotipa su prisutni na srednjem nivou. Komunikacija sa ljekarima i percepcija pomoći učitelja takođe su na srednjem nivou, što ukazuje na prostor za poboljšanje za **oblasti obrazovanja i zdravstva.**

Žene u redovnoj školi osećaju visok nivo prihvatanja i nizak nivo isključenosti. Prioritet im je digitalna inkluzija i porodična podrška, dok je zaštita prava prisutna, ali manje dominantna nego u drugim grupama. Stereotipi su prisutni, ali ne u ekstremnoj mjeri.

U specijalnim školama, osjećaj tuge i isključivanja je blago viši. Zaštita prava i učenje su ključni prioriteti, uz digitalnu inkluziju i porodičnu podršku. To ukazuje na potrebu za sigurnošću i obrazovnom podrškom čak i u specijalizovanom okruženju.

Žene koje ne idu u školu izuzetno snažno ističu zaštitu prava. Takođe su visoki prioriteti podrška porodice/zajednice i zdravstvena zaštita. Ovo je grupa sa značajno izraženijim potrebama za osnovnom sigurnošću i podrškom, što je i očekivano s obzirom na to da su van formalnog obrazovnog sistema.

PRIORITETNE OBLASTI ZA UNAPREĐENJE

Realizuje

Finansira

Partner

U cilju identifikovanja oblasti u kojima su, prema mišljenju djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju, potrebne najznačajnije promjene i unapređenja, analizirani su odgovori na pitanje o prioritetskim oblastima za djelovanje. Ispitanici su imali mogućnost da označe do tri oblasti koje smatraju najvažnijim za unapređenje.

Rezultati pokazuju da zaštita od diskriminacije i ostvarivanje prava predstavlja najčešće isticanu prioritetsnu oblast i za muške i za ženske ispitanike/ce prioritetsne oblasti su iste. Ovaj nalaz ukazuje na snažan osjećaj nejednakog tretmana i potrebu za efikasnijim mehanizmima zaštite prava djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju.

Pored toga, **značajan broj ispitanika kao prioritet navodi podršku porodice i zajednice, kao i unapređenje obrazovanja i procesa učenja.**

Ovi nalazi ukazuju da djeca i mladi prepoznaju važnost neposrednog okruženja i obrazovnog sistema za kvalitet njihovog svakodnevnog života i društvenu uključenost.

Manji, ali i dalje značajan broj ispitanika izdvaja oblasti koje se odnose na prijateljstvo i druženje, zdravstvenu zaštitu, kao i mogućnosti za slobodno vrijeme, sport i zabavu, što dodatno potvrđuje da su potrebe djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju višedimenzionalne i međusobno povezane.

PRIORITETNE OBLASTI ZA UNAPREĐENJE

Realizuje

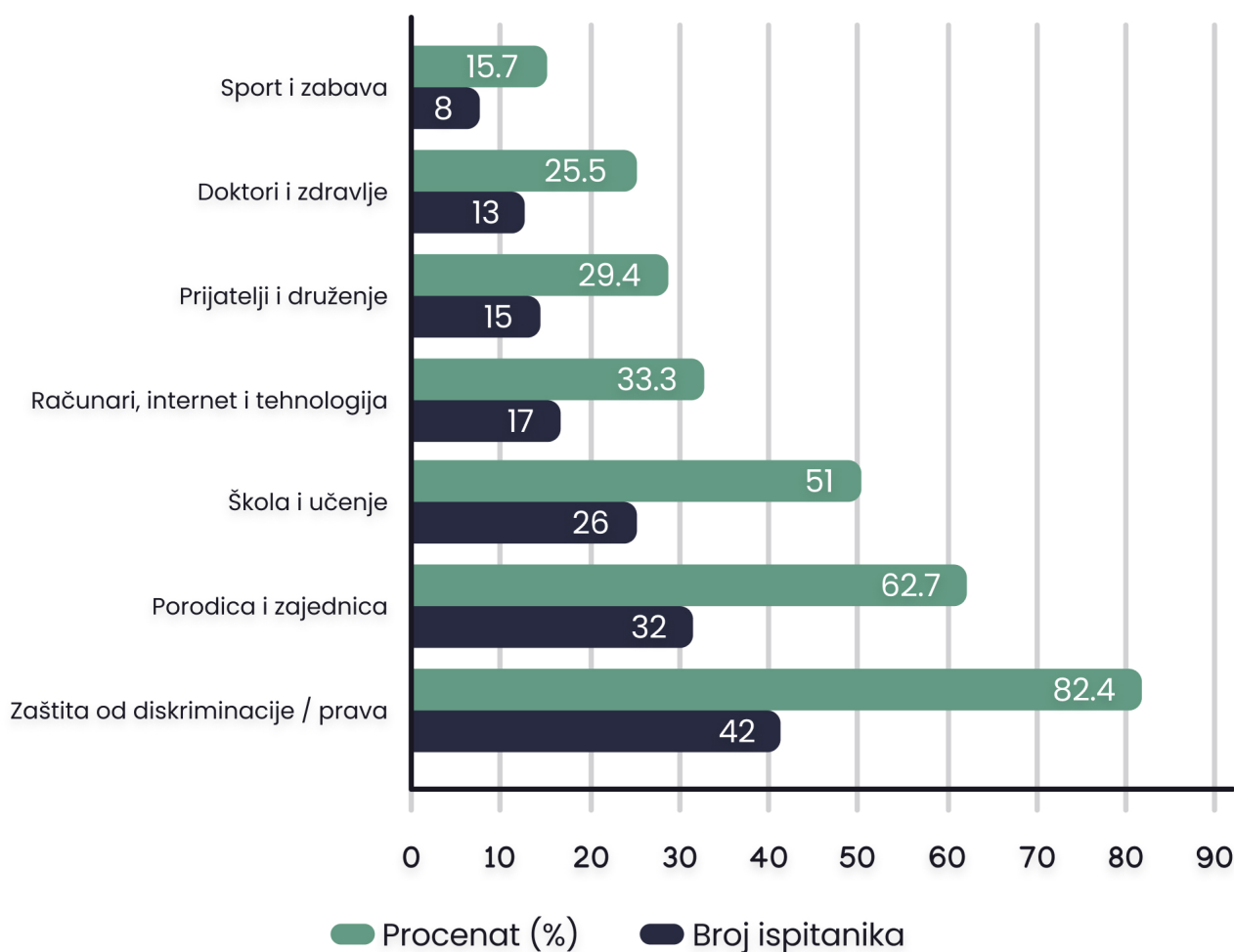

Finansira

Partner

Grafikon 9: Oblasti unapređenja

Zanimljivo je da Računari/Internet dijele visoko drugo mjesto kod djevojčica (42.1%), što ukazuje na rastuću važnost digitalne inkluzije za ovu grupu, vjerovatno kao sredstvo za socijalizaciju, učenje i pristup informacijama. Kod dječaka je to prioritet za 25.0%. Briga za Prijatelje/Druženje je viši prioritet kod djevojčica (26.3%) nego kod dječaka (21.9%), što je u skladu sa ranijim nalazima da djevojčice češće izražavaju zabrinutost za prijateljstva, uprkos tome što se dječaci češće osjećaju isključeno. To može ukazivati na različite vrste izazova u socijalizaciji za svaki pol.

DISKUSIJA NALAZA

Realizuje

Finansira

Partner

Nalazi dobijeni ovim istraživanjem pružaju uvid u način na koji djeca i mladi sa intelektualnim smetnjama u razvoju doživljavaju svoj svakodnevni život, kao i u oblasti koje sami prepoznaju kao ključne za unapređenje. Posebna vrijednost ovih podataka leži u činjenici da su prioriteta i iskustva sagledani iz perspektive samih ispitanika, čime se dobija realnija slika potreba i prepreka koje se često ne prepoznaju dovoljno kroz formalne sisteme podrške.

Opšti osjećaj i emocionalna dimenzija iskustava

Odgovori na pitanja koja se odnose na opšti osjećaj zadovoljstva i osjećaj isključenosti ukazuju na važnu, kompleksnu dinamiku: s jedne strane, većina ispitanika navodi da u životu ima aktivnosti koje voli, što ukazuje na prisustvo interesovanja, motivacije i pozitivnih aspekata svakodnevice. S druge strane, značajan broj ispitanika istovremeno navodi da se ponekad ili često osjeća tužno ili isključeno zbog svojih poteškoća.

Ovakav obrazac upućuje na to da emocionalno stanje ispitanika nije određeno isključivo individualnim karakteristikama ili nivoom sposobnosti, već u velikoj mjeri zavisi od okruženja – načina na koji društvo reaguje na njihove potrebe, koliko im omogućava učešće i kakvu podršku pruža. Drugim riječima, nalaz o osjećaju isključenosti može se tumačiti kao indirektan pokazatelj postojanja socijalnih barijera, predrasuda i nerazumijevanja, koje utiču na osjećaj pripadnosti i samopouzdanja.

U kontekstu intersekcijske diskriminacije, emocionalni doživljaj isključenosti dobija dodatnu težinu, jer ne proizlazi nužno iz pojedinačnih događaja, već iz kumulativnog efekta brojnih “malih” situacija (nedostatak prilagođavanja, ograničavanje izbora, stereotipizacija, smanjena očekivanja okoline), koje se vremenom reflektuju kroz osjećaj manjeg uvažavanja i nejednakih mogućnosti.

Prioritetne oblasti kao odraz stvarnih prepreka i potreba

Nalazi o prioritetnim oblastima za unapređenje posebno su značajni jer daju jasnu sliku o tome šta djeca i mladi vide kao najvažnije promjene koje su im potrebne. Činjenica da je zaštita od diskriminacije i ostvarivanje prava najčešće isticana kao prioritet ukazuje na to da ispitanici prepoznaju nejednak tretman kao ključni problem i da im je potrebniji osjećaj sigurnosti, uvažavanja i zaštite u različitim životnim situacijama.

Ovakav nalaz treba posmatrati kao indikator da se **diskriminacija i socijalna isključenost** ne pojavljuju sporadično, već predstavljaju iskustvo koje djeca i mladi prepoznaju kao dovoljno učestalo ili važno da ga **rangiraju kao prvu oblast za unapređenje**. U praksi, to može uključivati različite oblike: neprilagođene usluge, nerazumijevanje, ismijavanje ili zadirkivanje, ograničavanje učešća, kao i osjećaj da se njihove potrebe ne shvataju ozbiljno.

Druga visoko rangirana oblast – podrška porodice i zajednice – dodatno potvrđuje da je neposredno okruženje ključno za kvalitet života djece i mladih. Kada se zajednica i porodica doživljavaju kao prioritet za unapređenje, to može ukazivati na potrebu za većom podrškom u svakodnevnom funkcionisanju, razumijevanju, prihvatanju, ali i na nedovoljnu dostupnost usluga i resursa koji porodicama mogu olakšati brigu, uključivanje i razvoj djece.

Obrazovanje i učenje, kao treća oblast koja se izdvaja među najčešće biranim prioritetima, treba posmatrati u širem kontekstu rezultata o obrazovnom statusu uzorka. S obzirom na to da značajan dio ispitanika ne pohađa formalni obrazovni sistem ili je uključen u specijalne programe, isticanje škole kao prioriteta ukazuje na potrebu za većom dostupnošću obrazovanja, kvalitetnijim prilagođavanjima i većom podrškom u učenju. Ovo dodatno naglašava da obrazovni sistem predstavlja jednu od ključnih tačaka gdje se inkluzija u praksi često ne ostvaruje u dovoljnoj mjeri.

Manje zastupljeni, ali i dalje relevantni prioriteti (prijatelji i druženje, doktori i zdravlje, slobodno vrijeme, tehnologija, sport i zabava) ukazuju na činjenicu da djeca i mladi imaju širok spektar potreba koje prevazilaze "osnovne" aspekte podrške. U praksi, to znači da se mjere podrške ne bi smjele svesti samo na obrazovanje ili formalne usluge, već da moraju uključiti i socijalizaciju, slobodno vrijeme, pristup kulturnim i sportskim aktivnostima, kao i digitalnu uključenost.

Interseksijska perspektiva i poseban osvrt na djevojčice i djevojke

Iako je uzorak u ovom istraživanju polno blago neuravnotežen, prisustvo značajnog broja djevojčica i djevojjaka omogućava uvođenje rodne perspektive u interpretaciju nalaza. Interseksijska diskriminacija podrazumijeva da se različite osnove diskriminacije (u ovom slučaju invaliditet i rod) ne sabiraju samo mehanički, već se prepliću i stvaraju specifične oblike ranjivosti.

U kontekstu djevojčica i djevojjaka sa intelektualnim smetnjama u razvoju, **rodni stereotipi mogu dodatno uticati na očekivanja okoline, nivo autonomije koji im se omogućava, kao i na procjenu njihovih kapaciteta.** U praksi, to može voditi ka većoj kontroli, smanjenju mogućnosti izbora, ograničenju učešća u određenim aktivnostima, ali i povećanom riziku od neprepoznavanja i minimiziranja njihovih potreba.

Nalazi o prioritetima dodatno potvrđuju važnost rodno osjetljivog pristupa, jer potrebe djevojčica i djevojjaka često mogu biti usmjerene ka jačoj zaštiti prava, sigurnosti, podršci i dostupnosti resursa koji omogućavaju samostalnost. Stoga se preporuke mjera i smjernice za djelovanje moraju planirati tako da eksplicitno prepoznaju rodne razlike u iskustvima i potrebama, umjesto da se tretiraju kao homogena grupa.

Povezanost nalaza i implikacije za praksu

Kada se nalazi sagledaju cjelovito, postaje jasno da se prioriteti koje djeca i mladi navode (diskriminacija/prava, porodica i zajednica, obrazovanje) direktno nadovezuju na emocionalnu dimenziju njihovih iskustava. Osjećaj isključenosti nije izolovan nalaz, već se može posmatrati kao posljedica širih sistemskih prepreka i nedovoljno inkluzivnih praksi.

Nalazi ukazuju na potrebu da se postojeće prakse u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i sistemu podrške porodicama unaprijede kroz:

- dosljednije prilagođavanje usluga potrebama djece i mladih,
- jačanje kapaciteta stručnog kadra,
- razvoj inkluzivnih mehanizama u zajednici,
- i uspostavljanje efikasnih mehanizama zaštite od diskriminacije.

Posebno je važno da preporuke budu zasnovane na činjenicama sa terena, kako bi mjere bile realne i primjenjive, a ne samo formalno postavljene. U tom smislu, ovo istraživanje pruža osnovu za dalje planiranje intervencija i zagovaračke aktivnosti, uz poseban naglasak na rodno osjetljiv pristup i prepoznavanje intersekcijskih oblika diskriminacije.

ZAKLJUČCI

Realizuje

Finansira

Partner

Na osnovu sprovedenog istraživanja može se zaključiti da djeca i mladi sa intelektualnim smetnjama u razvoju imaju jasno izražena iskustva, stavove i potrebe u vezi sa sopstvenim položajem u društvu. Njihovi odgovori ukazuju na složenu sliku svakodnevnog života, u kojoj se pozitivni aspekti i lični potencijali istovremeno prepliću sa osjećajima isključenosti i nejednakog tretmana.

Iako većina ispitanika navodi da u životu ima aktivnosti koje voli, značajan broj djece i mladih istovremeno doživljava osjećaje tuge i socijalne isključenosti povezane sa svojim poteškoćama. Ovaj nalaz ukazuje da emocionalni izazovi nijesu isključivo individualnog karaktera, već su u velikoj mjeri rezultat društvenih i sistemskih barijera.

Rezultati koji se odnose na prioritetne oblasti za unapređenje jasno pokazuju da djeca i mladi najčešće prepoznaju **zaštitu od diskriminacije i ostvarivanje prava** kao ključnu oblast u kojoj su potrebne promjene. Pored toga, kao posebno važne ističu se **podrška porodice i zajednice**, kao i **obrazovanje i proces učenja**, što ukazuje na potrebu za jačanjem inkluzivnih praksi u ovim oblastima.

Struktura uzorka dodatno ukazuje na ograničenu uključenost djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem, kao i na heterogenost potreba u zavisnosti od težine poteškoća. Ovi nalazi potvrđuju da univerzalni pristupi nijesu dovoljni i da je neophodno planirati diferencirane i individualizovane oblike podrške.

Interseksijska perspektiva dodatno naglašava ranjivost djevojčica i djevojaka sa intelektualnim smetnjama u razvoju, koje se suočavaju sa višestrukim oblicima diskriminacije zasnovane na invaliditetu i rodu. Ovakvi nalazi ukazuju na potrebu za rodno osjetljivim politikama i mjerama koje će prepoznati specifične izazove ove grupe.

U cjelini, rezultati istraživanja ukazuju na postojanje sistemskih prepreka koje utiču na kvalitet života djece i mladih sa intelektualnim smetnjama u razvoju, ali istovremeno pružaju jasne smjernice za unapređenje postojećih praksi i razvoj inkluzivnijeg društvenog okruženja.

Analizom upitnika za dnevne centre potvrđujemo nalaze istraživanja da djevojčice i djevojke sa intelektualnim smetnjama čine značajan dio korisnika usluga, ali se i dalje suočavaju sa specifičnim oblicima nevidljivosti i ograničenja. Iako su formalno uključene u rad Dневnih Centara, razlike u samopouzdanju, motivaciji i podršci porodice ukazuju da jednak pristup uslugama ne znači nužno i jednaku korist od tih usluga. Prepoznati oblici diskriminacije, poput podcjenjivanja sposobnosti, prezaštićivanja i socijalne izolacije, u skladu su sa nalazima koji ukazuju na snažne emocionalne i socijalne posljedice diskriminacije.

Posebno je važno da stručni kadar prepozna interseksijski efekat pola i drugih faktora ranjivosti, koji dodatno otežavaju pristup podršci i osamostaljivanju djevojkama. Ovi nalazi ukazuju da Dnevni Centri imaju ključnu ulogu ne samo u pružanju usluga, već i u aktivnom smanjenju rodno zasnovane i interseksijske diskriminacije kroz ciljanje programe osnaživanja. U tom smislu, rezultati oba upitnika zajedno jasno ukazuju na potrebu za rodno osjetljivim i interseksijskim pristupom u planiranju i unapređenju usluga.